

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Руб. Удѣл-Губернаторъ

хруны бургле

12/8. 1906/7

891.99

S-38

891.99

S-38

ևր

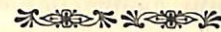
ԲԵՆ. ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՔԱԶԵՐ

ԴԻԻՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

(Արտատպած «Յոյս» շաբաթաթերթից)

1001
ՀԻՈԿ

ԹԻ ՖԼԻՍ

Քրաղատիպ Ա. Վ. Գուլիստիանցի. Փրէյլինսկայա № 12.
1906

623

2003

14 08 2013

58218

Հ Ա Յ Ո Ց Ք Ա Ջ Ե Ր

ԴԻԻՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Ն Ա Խ Ե Ր Գ Ա Ն Բ

«Ո՞ տայր ինձ զժուլս ծխանի
 Զառաւօտն նաւասարդի
 Ի վազել եղանց
 Եւ ի վազել եղջերուաց:
 Մեր փողս հարաք
 Եւ թմրկի հարկանէար:

Доввол. ценз. 25-го Марта 1906 г. гор. Тифлисъ.

Արդեօք պիտ տեսնենք, որ աւեր գիւղեր
 Կրկին շէնացած կը բարգաւաճին
 Ու ծիրանի ծուխն կեղնէ դէպի վեր
 Վաղ առաւօտեան արևածագին,
 Էլ ո՞վ կըտայ մեզ ազատ, անասան
 Տօնել ազգային նոր տօն ցնծութեան.
 Երգեր երգելով գնայ ընդ առաջ
 Հայոց նոր տարուն Նաւասարդ կոչուած:
 ո՞վ կըթողու, որ մեր անտառներ,
 Ծործոր ու ձորերն, դաշտ ու հովիտներն,
 Ղխտան էրէյով ու այծեամներով,

Որոնց որսալու գնանք խմբերով:

— Մե՛նք, խելքով, մտքով:

Արիւն, քրտինքով,

Ձայնեցին մէկտեղ գրիչն ու բրիչ,

Արձագանք տւեց սէգ հայդուկ կտրիճ:

Ե Ր Գ Ա Ռ Ա Զ Ի Ն

ԴԻԻՑԱԶՆ ՀԱՅԿ.

Ահա եկաւ դիւցազն Հայկ

Երեք հարիւր քաջերով,

Ձեռին բռնած լայն աղեղը

Երեքթիւեան սլաքով,

Ու կանգնեցաւ ծովափի մօտ.

Նայեց զէպ Ներքովտ, Գրգուռ,

Որոնց կատարն են ձիւնապատ,

Կուրծք, ստորոտ ծաղկասփիւռ:

Ինչե՛ր ասես, որ չէր անցնում

Նորա խոհեմ վեհ մտքից...

Ոհ, շուտ թռչել բարձրապագաթ

Նմատչելի լեռներից,

Ու ամպերից էլ զէպի վեր

Արծուի հետ սաւառնել,

Ու այնտեղից ուժգին թափով

Սլաքի պէս վար թռչել

Եւ իւր ոտիս, ախոյեանին

Տեղն ու տեղը տապալել,

Նորա զօրքն ու զօրութիւնն էլ

Ջարգ ու փշուր խորտակել:

Եւ կամ սաստիկ մըրկի պէս

Ընկնել ծովի ջրի մէջ,

Ղեռնաձի մեծ կոհակ ձուլած՝

Տակից հանել օդի մէջ,

Ահեղակոչ ու փրփրաղէզ

Թափել թշնամու գլխին

Ալիքների մէջ թաղելու,

Տալ կերակուր ձկներին:

* *

Խայտալին աչքերն այս կողմ դարձուց

Տեսաւ շուրջը պար առած

Իւր որդոցն ու թոռներին,

Որոնք կարգով են կատանած:

Արեղակի պէս աչքերից

Կրակ ու բոց էր թափում

Ու լայնապինչ ուռնկներից

Թանձր ծուխ էր բարձրանում:

Գեղապատչաճ զէմբն համակուած

Արդարութեան դայրայթով,
Կուզէր իսկոյն չարին պատժել
Իւր կորստի հաստ բազկով:
Սաղաւարան, որ սեղմել էր
Քաջազանգուր մեծ գլուխ,
Վայր առաւ ու մի կողմ դրեց
Եղաւ գործին ձեռնամուխ.
«Իմ սիրելի զաւակներըս
Ահա թէլը գալիս է,
Որ բոլորիս էլ կտորէ.
Մեր տունն ու տեղն թալանէ,
Մեր կանանցն ու աղջկերանց
Իրեն գերի դարձնէ,
Եւ այս գեղեցիկ լեռներին,
Կապոյտ ծովին, դաշտերին
Իշխան լինի որպոչ որդի
Ազատ հանգիստ կեանք վարի:
Իսկ թէ որ մենք յազթենք նրան,
Տէր կը դառնանք մեր երկրին,
Մեր որդոցն ու զաւակներին
Կը փայտախենք կաթնովին.
Հարս ու աղջիկ էլ շեն ընկնի
Գերի օտար աշխարհում,
Սիրով, պատուով կապրեն ձեզ հետ»

Ուրախ, զուարթ, անտրտում:
Ի՞նչ էր ասում, դէ, ձայն տւէք.
Ընտրեցէր, ինչ ուզում էր.
Ձեր առաջ կայ երկու ճամբայ—
Գիւցազնական կուրի մէջ մահ,
Կամ ստրկէ անարգ կեանք»:
— Կասկած չըկայ, դիւցազն Հայրիկ,
Որ մեզ մահն է ցանկալի,
Գէթ չըտեսնենք մեր ընտանեաց
Նախատինքը գարշելի,
Ու աւերը Հայկաշէնի,
Ուր չի մնայ քար քարի,
Այսպէս խօսեց Արմենակը
Երէց որդին բաջարի:
— Թող ծաղկածին դաշտերի հայն
Ծըծէ արեան յորդ շիթեր.
Թող ներկուին մեր արիւնով
Ծովի ահեղ ալիքներ,
Թէ չենք ուզում, որ բռնութեան
Ծանր լծի տակ ճնշուած՝
Թափենք արցունք ու ողորկնք
Սուրբ հայրենիք պղծուած.
Այս իմ խորին համոզումն է,
Պատասխանեց եւ Կաղմոս:

Նահապետի առաջն եկաւ
Նորա եղբայր մեծ Քարտլոս
Ու կանգելով մօտ՝ դէմ ու դէմ
Տուեց այսպիսի հարցեր.
— Ի՞նչ ենք գործել մենք թէլի դէմ,
Ի՞նչ է ուզում մեզանից,
Չէ կարելի պատուենք, յարզենք,
Որ ազատուենք այս կուլից:
Կասենք, բարձր, հազար բարի,
Գու մեր հիւրն ես, համեցէք.
Այս դաշտերից բաժին առէք,
Ինչքան կուզէք, ցանեցէք:
Ծովից մէկտեղ ձուկ կը բռնենք
Կուտենք սիրով միաբան
Խաղողից էլ գինի քաշենք,
Խմենք, իրար կասենք ջան:
— Ամբարտաւան մեր թշնամուն
Չենք տւել ոչ մի գիան
Այլ հեռացանք մենք նրանից,
Ամեն ինչ թողինք իրան:
Սակայն դիտցիր, բարի եղբայր,
Որ քեզ նման միամիտ
Աշխարհիս մէջ շատ քիչ մարդ կայ,
Այն էլ կոչում է անմիտ:

Նա մեզանից պահանջում է
Ծառայ լինել իւր կամքին
Ու ամեն օր երկրպագել
Իւր զգւելի պատկերին,
Իրան պաշտել Աստծու տեղ
Խուճկ ու մոմով, մատաղով:
Գեռ այս ինքն է. իսկ իրեններն,
Ռհ, մարդ-գազան հրէշներ,
Բիրտ ու սոպու, գոռոզ, տխմար,
Ապականուած են բարբեր:
Մէկ էլ տեսար ահա եկան
Անբնական քայլերով,
Գուրծք ու թիկունք պինդ ծածկել եւ
Պղնձեայ հաստ տախտակով.
Սրունքներն սոնապաններ,
Թեքն ունին թենոցներ,
Ձէնքերն են մեծ ու շատ ծանր,
Իրանց ուժից էլ շատ վեր,
Մէկը կարծիկ, փոքրիկ մարդուկ
Աքաղաղի պէս ճեմում,
Միւսն հաստիկ, մտրով խզուկ,
Արագ արագ է զնում:
Մնացածն հսկայ ու վիթխարի,
Գէմքով դաժան անճոռնի,

Բնաւ շունին ոչ մի շնորհք
Բանականին արժանի:

Այնքան տխմար են՝ կուրացած:

Մտքով, հոգով են սևացած,

Որ միմիայն ամբարտաւան

Քէլին գերի են դարձած:

Երբ սը քնից արթնանում են,

Իսկոյն խելագարի պէս

Վազում զէպի նորա պատկեր,

Ու պաշտում են Աստու պէս-

Նա այնքան չի իրեն կարծում,

Որրան սրանք բարձրացնում,

Ձրիակեր կեանք վարելու

Անարգ սերունդ բազմացնում.

Նա զիտէ որ ինքն էլ մեզ պէս

Մարդ է և ոչ թէ Աստուած,

Ի՞նչ անենք, որ բարձր հասակով

Ու յազիժանդամ է ծնուած:

Այժմ ի՞նչ օգուտ կարող է տալ

Խեղճ ու թշուառ ամբոխին

Մեծամարմին այդ արարած

Բացի վնասն գլխովին

Սակայն ապուշ պղերգները,

Անգործութեան յանձնուած,

Մի այլանդակ միտք յղացան,

Չար գործերը թագցրած.

Չուել տուին այն վիթխարի

Ահեղ արձանն պղնձեայ,

Ու կանգնեցին բարեյացոյ

Աշխարհի մէջ Գեհեբա:

Վախսուն կանգուն էր բարձրութիւն

Եւ վեց կանգուն լայնութիւն,

Ու անդադար ընդունում էր

Անթիւ դո՛ս ու օրհնութիւն:

Այսքան թշուառ ոգւրմելի

Մարդկանց հետ մենք ի՞նչ անենք.

Միթէ հնձր է որ մեզ թողնեն

Ազատ, հանդիստ աշխատենք,

Եւ կամ թոյլ տան, որ մեր տուն աւել

Գառափարենք մեր խելքով:

Նրանց միակ նպատակն է

Տիրել, իշխել բիրա ուժով,

Որ ուրիշի վաստակն ուտեն,

Ապրին շռայլ ճոխութեամբ,

Շատացնեն հարճ, աղախին.

Ու կեանք վաբեն ցոփութեամբ:

— Ուրեմն մեր քոյր ու աղջիկ

Պիտի գառնան աղախին.

Գոռաց յանկարծ արին Կազմոս,
Չեռքը զտրկեց ազեղին՝
Հերիք խօսենք ելէք գնանք,
Մեռնինք և կամ մեռցնենք:
— Գնանք, գնանք, աջից ձախից
Ու թշնամուն տապալենք,
Ասաց վեհանձն Արմենակը,
Ցոյց տանք մեր ուժ, զօրութիւն,
Որ չըտեսնենք ստրկական
Անարգ շղթան—բւնութիւն:

* *

Մինչդեռ այսպէս մեր քաջերը
Մի սիրտ, մի հոգի եղած,
Պատրաստ էին ախոյեանին
Հետ կուելու տնձնուրաց,
Մէկ էլ տեսան Հայկանդուխտը
Հայկի սիրուն աղջիկը,
Մի խումբ աղջկանց առաջն ընկած,
Գալիս էր գէպ բանակը:
Իրաբանցում տիրեց այնտեղ:
Կազմոս թէև համարձակ
Կուղէր գնալ նշանածին
Յետ գարձնել գէպի Հարր,
Ու այնպիսի անմատչելի

Փառարի մէջ պինդ պահել,
Ինքն էլ այնտեղ անբուն աչքով
Ձենքը ձեռքին միշտ հսկել,
Որ թշնամին չը համարձակի
Անգամ այն կողմը նայել:
Այսպէս էին և մտածում
Հայոց գնդի միւս քաջեր...
Սակայն ուշիմ զօրապետը
Առաջ անցաւ ու ասաց.
—Ո՛հ, իմ չքնաղ զստրիկներս,
Ինչո՞ւ եկաք մեր առաջ.
Ձեր այգ հրաշագեղ պատկերի
Ցորքն ու վայլը անպատճառ
Ունի ուժգին ազդեցութիւն
Կուող տղայոցն համար,
Եւ կարող է զինուորական
Կարգ ու կանոն խանգարել.
Չուտ այստեղից դուք յետ դարձէք,
Քանի բան չէ պատահել:
Այսուհետև օրէնք լինի,
Որ զէմքներդ միշտ ծածկէք,
Երբ որ այդպէս տղամարդկանց
Դէմը ելնել դուք կուղէք:

Ասաց, ծածկեց պատրուակով *)
 Հայկանդուխտի գէմը սիրուն,
 Որ հիասքանչ գեղեցկութեամբ
 Գիւթում, զբաւում ամենուն:
 — Բարի Հայիկ **) այստեղ եկանք,
 Քեզնից հրաման խնդրելու,
 Որ թոյլ տայիր սպառազէն
 Որդւոցդ շարքն մտնելու,
 Ձէնք ու գրահով զինաւորուած
 Թշնամու գէմ կռուելու.
 Կամ մեր արիւնն եղբայրներիս
 Աղնիւ արեանն խառնելու.
 Կամ յայթական պսակ հիւսել,
 Դնել այդ քո վեհ գլխին,
 Երգ ու պարով, ուրախ, գուարթ
 Կայտուել յաւէտ ցնծագին:

*) Պատրուակ նշանակում է բող, ծածկոյթ՝
 որով ծածկում են երեսները: Յովբայ գրքի
 38 գլ. 31 համարում գրուած է «պատրուակ
 Հայկին»: Հայկ անունով, մի պայծառ հա-
 մաստեղութիւն կայ, որ տարուայ եղանակ-
 ներում մերթ ծածկւում և մերթ երևում է:

**) Հայկ—հայրիկ բառից կրճատուած
 Հայրիկ—Հայիկ—Հայկ:

Սակայն արդէն հրամայեցիր
 Գէմքս ծածկած յետ զառնալ.
 Արդ՝ կազաչեմ իրաւունք տուր
 Ներքովտ լեազը բարձրանալ.
 Գէթ բարձուեքից դիտենք մերտնց
 Արիութեան րաջութին
 Ու հեռուից խրախուսենք—
 Ներշնչենք ոյժ, գորութիւն:
 Ոհ, մենք որպէս յաւերժահարսն—
 Կոյս ոգիներ երկնային,
 Սիրելեացս շնչով սնուած,
 Պիտ սաւառններ նրանց գլխին...
 Մի երկմտիր, մեզ ոչ որ չի
 Համարձակիլ մերձենալ.
 Վերից շատ քար կը գլորենք
 Գալովը ողջ չի մնալ:
 Արին Կազմոս տարաւ նրանց
 Մինչև սարի կատարը,
 Ու այնտեղից լուրջ պիտում էր
 Հանդիպակաց լեռները.
 Ուտոստալով շուտ վար իջաւ
 Ուղիղ բանակն շտապեց,
 Ինչպէս լրտես համբաւաբեր
 Խրոխտ ձայնը բարձրացրեց.

—Արդ՝ իմացիր դիւցազն պապ,
 Ահա Բէլը գալիս է,
 Հսկաների ու քաջերի
 Մեծ բազմութիւն էլ հետն է:
 Դէ, շտապիր, ճակատ կազմիր,
 Ինչ անելու ես, արա,
 Որ անվեհեր գուպար մտնենր
 Մարտնչելով աշխարայ:
 Հաստաբազուկ նահապետը
 Հորդան տւեց իւր զօրքին,
 Երեք մասի բաժանելով,
 Առաջ խաղաց մոլեցին:
 Բէլը վստահ իր բազմութիւ
 Զրահաւորների վրայ,
 Չտապում էր սարեց դէպ ցածր
 Ընկնել շիտակ Հայկի վրայ:
 Նա իջնում էր ինչպէս հեղեղ,
 Կարկտախառն անձրևով,
 Գիլ ու գլոր յորդ սահում էր
 Ահեղակոչ շառաչով:
 Մերթ կազմում էր յանդնդահոս
 Ահռելի ջրվէժներ
 Եւ մերթ քանդում, բշում տանում
 Թէ բար, թէ թումբ ու սէգեր.

Եւ կամ ինչպէս մթին սև ամպ
 Մրրիկներից յուզուելով,
 Գալիս է որ ծածկէ երկինք
 Իւր թխապզին ամպրոպով:
 Այդպէս յանդուզն յարձակումով
 Չահատակում էր առաջ,
 Մեծ նիզակը ուժով ճոճում
 Հարուածելու աջ ձեռքով,
 Ու վահանը խաղայնում
 Պաշտպանուելու ձախ ձեռքով:
 Հայկ իւր աղեղը պինդ լարած,
 Իսկ կապարճը ուսն առած,
 Սլացաւ ինչպէս երկնային շանթ
 Արդարութեամբ բորբոքում:
 Նրա հետն էին երկու որդին,
 Գոռ Մանաւազն ու Խոռը,
 Որ թիկնապահ էին իրենց
 Դիպազնական վեհ հօրը:
 Աջ կողմիցն էլ Արմենակը,
 Առիւծի այդ կորիւնը,
 Մոնչելով յարձակեցաւ,
 Տոյց տալու իւր շնորհը:
 Իսկ ձախ կողմից արշաւում էր
 Արին Կազմոս քաջաբար,

1001
 4048

Որպէս անխոնջ մի հունձ անող
Կուղէր հնձել հմտաբար
Ախոյեանի անթիւ բանակ
Ինչպէս հասած գարու արտ,
Որ աննման Հայկանդուխտին
Վնաս չըտար ոչ մի մարդ.
Ծորելով ու ծոր թափելով
Անցաւ Բէլի գօրքերից,
Հատ դիակներ իրար վրայ
Թափուած թողեց ետևից,
Դիւցազների այդ կռիւը
Սոսկալի ու ահեղ էր—
Հսկանների ոտքերի տակ
Երկիրն հիմքից դղրդում էր,
Վահանների բաղխումի ձայն,
Ու թրերի շունչին
Լսում էին ամեն կողմից,
Չըկար խաղաղ մի անկիւն.
Թռչում էին սուր սլաքներ,
Ու ճարճատում նիզակներ.
Որ արձապանք էին գտնում
Լեռներում ու ձորերում.
Եւ վիթխարի մարտնչողներն
Ընկնում էին անկանգնում.

Քանի զնում խիզախ, յանդուգն
Ջարհուրելի են կուում.
Քաջը բաջին պատահելով,
Ոչ մի կողմը չի յաղթում:
Խիստ զայրացած դուռդ Բէլը
Պրճտում էր ատամներ.
Կատաղութեան ամօթանքից
Չը գիտէր թէ ինչ անէր.
Ու իր գլուխը կորցրած,
Այս կողմ, այն կողմն էր ընկել,
Որ մի հնարքով փախչէր պրծնէր,
Ու ոտխի ձեռք չընկնէր.
Եւ սկսեց փախչել դէպ յետ,
Հուտ այն սարը բարձրանալ,
Որտից իջաւ, բայց ամաչեց
Թշնամուն թիկունք ցոյց տալ.
Սարն էր ելնում վերջոտնելով,
Դէմքը դարձրած քաջ Հայկին,
Որ աներկիւղ վրայ վազեց,
Աղեղի լարն պինդ քաշեց.
Երեքթևեան նետն թռցրեց
Ուժգին կերպով ու զարկեց.
Բէլի կրծքի պղնձեայ հաստ
Տախտակն իսկոյն ծակուեցաւ,

Ու սլաքը շեշտ ճեղքելով
Թիկունքիցը դուրս ընկաւ:
Ամբարտաւանն արժանացաւ
Իրեն վայել պատիժի—
Դիւթաւալ կործանուեցաւ
Մսէ բլուրն վիթխարի.
Նորա գօրքը այս որ տեսաւ,
Ամենն իրեն դէմ փախաւ.
Դիւցազն Հայկ որպէս յաղթող,
Գերի, աւար վերցրաւ.
Կռուի տեղը կոթող կանգնեց,
Հայք դաստակերտ անուանեց.
Որ հայ ազգը իւր բազկի ուժ
Քաջութիւն հոն ցոյց տուեց,
Իսկ այն տեղը, որտեղ ընկաւ
Բէյը իրեն քաջերով,
Գերեզմաններ անուանուեցան—
Հայկ խոհական խորհրդով
Նրա մարմինն զմրսեց,
Առաւ տարաւ թաղելու
Ներքովտ սարի կատարը,
Իւր թողներին ցոյց տալու
Թէ մեծամիտ չար գոռոզի
Վերջն ողբալի կըլինի.

Նա իշի պէս կը սատկի,
Չան պէս էլ բարշ կը տրուի:

*
**

Ծագիկներից հիւսած պսակ
Բռնել էին ձեռքերին
Հայկանդուխտն ու ընկերը,
Ու դէմ եկան քաջերին.
Ուրախութեան աղաղակներն
Մինչև երկինք բարձրացնում,
Երգ ու պարով ու բամբիւռով
Ցնծում էին ու հրճւում.
Տօնում էին յաղթական տօն—
Նոր օր ազատ հայութեան.
Նոր կեանք, նոր լոյս պիտի տեսնէր
Յոյր Տունն Թորգոմեան:
Իրենց կյոք պարը բռնած
Թիկերը վեր վերցրած,
Թռչում էին արագ արագ
Մէկ ձախ կողմը՝ երկու աջ.
Երգում էին քաղցրահնչին
Դիւցազնական շատ երգեր,
Երգն էր գովեստ հերոսներին,
Որ արեւ են մեծ գործեր.
«Փառքի պսակ է արժանի

Քաջագանգուր Հայկին,
Որդիական խոնարհ համբոյժ
Նորա գօրեղ սուրբ աջին,
Սնպարտելի Սքմենակից
Հալածուեցաւ թշնամին.
Սքին Կազմոս վազում առաջ,
Կոտորում զէմ կանգնողին»:
Անվիրջ գովում են պարողներն
Օրուայ դիւցազն հերոսին,
Եւ նորա թե-թիկունքներին,
Պսակ դնում են զխին:
Ուրախութիւնն անսահման էր
Ու ցնծութիւնն սրտագին:
Մեր այս դաժան կեանքն անցաւոր,
Որ նման է դժոխքի,
Նոցա համար մի դրախտ էր
Երջանկաւէտ բարելի,
Անկեղծ սիրոյ ջինջ ցողերով
Զուարթագին սողղած,
Որտեղ ապրում են անվրդով
Աշխատանքի տէր դաւած.
Քննակալը դարշելի,
Որ բիրտ ուժով կուզէր լինել
Միրելի ու պաշտելի:

Նորա այժմ անշունչ դիակն
Ոտքերի տակն է փռուած:
Զրկար երկիւղ ու բռնութիւն,
Զուր հալածանք ու զրկանք,
Զրկար տխմար գոռոզ իշխան
Որ խորտակէր հայի կեանք,
Հետեաբար տեղիք չրկար
Ստեղծեան, զրկանքի:
Եւ մատնութեան ու քսութեան—
Անարգ վարչութեան հիւքի,
Որ իր ստոր, խայթող ու շար
Եւ կասկածոտ վարմունքից
Միշտ վախեցած գալարում է
Որպէս օձր իւր լոյնից:
Ազատութիւն էին հնչում
Քոյր մարդիկ միաբան,
Ազատութեան մըմունջ լաւում
Զրթունքներից մանկազան:
Ազատութեան ձայն տարածւում
Թէ սար, թէ ձոր, թէ անտառ,
Ազատ սիրոյ ջերմ շնչումով
Հեռում են կուրծք արևառ:
Այս վեհագոյն բարեաց պտուղ—
Խաղաղութիւն ցանկալի

Տիրեց համայն Հայկի երկրին,
 Որ եղաւ նախանձելի:
 Անապատներն ապատ դարձան,
 Ձէներ, դիւղեր շատացան,
 Վաճառաշահ բաղաքների
 Արհեստները բազմացան:
 Հիացուցիչ հանդէսների
 Կրթիչ ազդեցութիւնը
 Աւանդում էր որդոց որդի
 Ինչպէս այժմ ուսումը:

Անձնեայ դիւցազն^{* *} այդպէս իշխեց
 Ութսուն տարի շարունակ.
 Նորա տեղը մահից յետոյ
 Բռնեց որդին Արմենակ,
 Թէև անցել է չորս հազար
 Տարուց աւել այն օրից,
 Մակայն մեր ազգն այժմ հայ անունն
 Կրում վերան Մեծ Հայկից:

Ե Ր Գ Ե Ր Գ Ր Ո Ր Գ

Իշխանաւորն թէ չը լինի
 Առաքինի, զարգացած,
 Բարի գործեր կատարելու

Հոգով, սրտով նուիրում՝
 Բնաւ երբէք նա չի կարող
 Ոչ երջանիկ օր տեսնել,
 Ոչ էլ իրեն երկրի համար
 Մի օգտակար բան անել.
 Որովհետև առաքինի
 Պեանքն է միայն, որ կապում
 Ծառաներին տիրոջը հետ՝
 Վստահութիւն ներշնչում.
 Իրաւունքի ու միութեան
 Միբոյ այդ ջինջ աղբիւրում
 Մկրտուելով անմահ բաջերն՝
 Հայրենիքին են ձօնուում:

* *

Հայոց Հարմա նահապետի
 Թոյլ վարչութեան օրերում,
 Դիւցազն Հայկի առաքինի
 Գործերն էին մոռացուում:
 Ամեն բանում դերիշխողն էր
 Սին հաճոյքն անձնական.
 Չըկար մէկը, որ պահպանէր
 Գէթ սահմաններ Հայկեան Տան:
 Մաքաց նիւբար հպարտ իշխանն
 Զօրքով մտել Հայաստան,

Ու բռնութեամբ հարկ էր ուզում.
Գտապարտում էր մահուան,
Ով չէր խօսում Մարաց լեզուով—
Սիրում բարբառ մայրական:

* *

Հարմայի տեղ Արամ որդին
Ցաշորդելով՝ ժողովեց
Երկրի բոլոր տանուտէրներն
Ու գահական ճառ խօսեց.
— Ամպի նման անեղ գոշին,
Այս անագին ճիշ, ողբեր,
Ո՛ւր տեղից են գալիս. ինչո՞ւ
Չեն լսում ձեր ականջներ.
Բայց ես համայն էութեամբս
Լսում բոլոր լաց ու կոծ,
Որոնք վերաս խիստ ազգելով
Ինձ դարձնում են թիւնոտ օձ.
Քորբորում է իմ արիւնս,
Վրդովում է սիրտս, հոգիս,
Երբ այդպիսի տխուր լուրեր
Հասնում են իմ ականջիս:
Ո՞վ է արդեօք այն յանգուզն,
Որ այսքան վիշտ պատճառում
Իմ սիրելի եղբայրներիս

Անգթարար է տանջում.
Ժողովրդի գլխին զարկում,
Չեռիցն առնում անհամար
Արին քրտինրի վաստակը
Ու թողնում է խեղճ, չուար.
— Նիւքարն է, տէր, Հայր նահապետ,
Քիւրդերի սէգ իշխանը.
Կուգէ իշխել մեր երկրին,
Լինել նորա մեծ տէրը,
Չայնեց ժողովն ի միասին,
Որ լսում էր այս ճառին:
— Ի՞նչ արժան է մեզ ողջ մնալ
Եւ տղամարդ անուանուիլ,
Երբ հարս, աղջիկ առեանգուած
Ու լկուած պիտ տեսնել:
Մի՞թէ ամօթ չէ, որ զլուսս
Ծածկեմ Հայկի ճոխ խոյրով,
Որը արդէն զարդարուած է
Խոյի խոշոր եղջիւրով,
Եւ իժ օձի չորացրած
Թիւնալից խրտուելակով,
Քանի որ մեր եղբայրները
Հալածւում են չար ձեռքով:
Չըկան արդեօք Այրարատում,

Միւնիբում, այլ տեղերում
Պատիւ, ամօթ գիտեցողներ
Որ դան, վանենք թշնամուն,
Եթէ իրենց թոյլ երակում
Մեր մեծ պապի արիւնից
Կրում են ըիչ հիւթ իբրև ծնունդ
Դիւցազնական սերնդից:
Անկախութիւն կամ մահն է իմ
Մտքիս միակ նպատակ:
Որի համար արդ պարզում եմ
Ազգիս դրօշ փառունակ.
Եւ նա պիտի միշտ փողփոխի
Ազատ Մասեաց կատարին,
Քանի որ ես օդ եմ շնչում,
Ձեռս գնում իմ թրին:
Դէ, ուրեմն ով սիրում է
Ապրիլ ազատ անասան,
Թող այս դրօշակն ընտրէ իրեն
Փրկութեան յոյս, ապաստան:

* *
*

Առոյգ տղայքն ամեն կողմից
Խումբ խումբ եկան Արմաւիր.
Տէգ ու աղեղի մէջ խիստ վարժ
Կուզին որպէս արհաւիր,

Գնալ պատել Մարաց երկիր,
Ու հարուածել խիստ սաստիկ,
Վրէժ լուծել ու կոտորել
Բոլոր մարդկանցն ռազմիկ:
Դիւցազն Արամ յիսուն հազար
Կտրիճներ շուրջ ժողոված՝
Գնաց դէպի Մարաց աշխարհ:
Դեռ արիւր չը ծագած,
Յանկարծակի վրայ հասաւ.
Չորս կողմիցն էլ պաշարեց
Չար թշնամու անեղ բանակ,
Չարկեց, փշրեց խորտակեց,
Նիւքարին էլ գերի բռնեց,
Բերեց մինչև Արմաւիր:
— Լսիր, ասաց, ով անմիտ Գիւրդ.
Ինչո՞ւ մտար մեր երկիր.
Մի՞թէ Չարասպ սարի ծաղկանց
Հոտը քթիդ հերիք չէր.
Եւ կամ քեզ ինչ օգուտ էր որ,
Հայը խօսէր թիւրդերէն.
Չէ որ մենք էլ սիրում ենք մեր
Մօր բարբառը հայերէն:
Ուրեմն դու բռնակալ ես,
Մեռիր չարաշար մահով.

Արմաւիրի աշտարակից,
 Յըցի զարկած կը կախուիս,
 Որ երկնքի թռչուններէց
 Հայի լեզուն սովորես:
 Իսկ ես կիշխեմ ըս երկրին,
 Բայց ոչ քեզ սլէս բռնութեամբ.
 Այլ ամենրին էլ հաւասար
 Ես կը նայեմ գթութեամբ:
 Մինչդեռ Արամն այս յաղթութեամբ,
 Խաղաղ, հանգիստ իշխում էր,
 Բաբելացոց Բարշամ իշխանն
 Սե նախանձով վառուում էր,
 Առաւ գօրքերն քառսուն հազար
 Աղեղնաւոր, հետեակ,
 Հինգ հազար էլ հեծելագօրք,
 Որոնց զէնքն էր թուր, նիզակ,
 Գիւմեց զէպի Հայոց աշխարհ
 Գերել մեր քաջ Արամին,
 Եւ նորա տղն ու տիրուհին
 Անել խոնարհ ազախին:
 Սակայն զիւցազն այս որ լսեց,
 Ժողկեց կարիճ հայ տղայք.
 Անակնկալ վրայ հասաւ,
 Մինչ զիշերն էր գառնում այգ,

Ջարդ ու փշուր, ու ցան ու ցիր
 Արաւ թշնամու բանակ,
 Ու Բարշամին էլ սպանեց,
 Կանգնեց զօրեղ յաղթանակ:

* *

Գիւցազն Արամ ելաւ զնաց
 Արեմտեան կողմերը
 Հասաւ մինչև Կապադովկիա,
 Ուր այնտեղի իշխանը՝
 Մեծ Պայաբիս անթիւ զօրքով
 Գռիւ տուեց համարձակ.
 Հայ բանակը, որ կազմում էր
 Քառսուն հազար հետեակ,
 Երկու հազար էլ ձիաւոր,
 Ջարդ ու փշուր փախցրաւ,
 Միջերկրական ծովին հասուց.
 Պայաբիս հոն պահուեցաւ:

* *

Այնտեղ Արամն իր փոխանորդ
 Կարգեց խելօր Մաժակին,
 Տասն հազար էլ զինուոր տուեց
 Ու պատուիրեց բոլորին,
 Որ միշտ խօսեն Հայոց լեզուով,
 Ու ինքն եկաւ Հայաստան:

Ըստ քաջութիւն արաւ ու շատ
Ընդարձակեց հայ սահման:
Երևելի ու անուանի
Եղաւ ուրիշ ազգերում,
Որոնք նորա անունովն էլ
Հային Արսէն են կոչում:
Յիսուն և ութ տարի իշխեց
Ահեղ դիւցազն անասան.
Ազգին տիրեց նորա որդին
Գեղեցիկ ու վեհ Արան:

Ե Ր Գ Ե Ր Ր Ո Ր Դ

Գուք՝ որ ձգիք երկար լարեր
Մասիսից մինչ Արագած,
Եւ բազմադեպ ու քաղցրալուր
Մի մեծ քնար յօրինած՝
Գովում էիր, Հայոց Մուսաք,
Սրանչելի գիւցագնին
Գէ, ձեր շնչով բորբոսեցիր
Իմ մէջ սէր, հուր երկնային,
Որ լաւ երգեմ ես մեր բոլոր
Սրբաներից հօրին,
Ու ամենից խոհեմ և բաջ
Երուանդեան մեծ Տիգրանին,
Որ սիրում էր հաւսար կերպով
Իշխանին ու դեզուկին.
Ամեն բանում արդարադատ,
Եւ ուղիղ էր կրշքուղ,
Ամեն մարդու վարք ու բարքը
Ըստ արժանոյն դնահատուղ.
Ոչ լաւերին էր նախանձում,
Ոչ նուաստին անպատում,
Այլ հանդերձի քղանցքները

Տարածել էր աշխատում
Առհասարակ նրանց վրայ,
Որոնք պէտք էին զգում:
Ի՞նչն ինձ համար սիրելի է
Քան երկարել այս զրքում
Սրա զովքն ու պատմութիւնը,
Որ սրտիս է հաճելի:
Կայ արդեօք մի ճշմարիտ
Որին չլինի ցանկալի
Այս դիւցազնի արիութեան,
Խոհեմութեան յիշատակ,
Որ ոչ միայն զուարճութիւն,
Այլ կտայ մեզ օրինակ
Նոր, թարմ սերունդ պատրաստելու,
Որ բարձրանայ մեր հայ ազգ:
Մեզ, հարկերով ճնշուածներին
Արաւ առնող ծանր հարկ,
Ու լուծի տակ ապրողներին
Գարձրեց շատին լուծ դնող.
Քաղմացրեց ոսկի, արծաթ,
Անգին քարեր զարդ լինող,
Չատացրեց նոր տարազի
Գոյն գոյն հանդերձ ու բանուածք.
Գճնում էին առհասարակ

Տամարդիկն ու կանայք.
Ու այգալիսով խիստ գեղեցիկ
Երևում էր տգեղը,
Գիւցազնանում այն ժամանակ
Գեղեցիկն ու չքնաղը:
Հեռակ վօրքն ձիաւորուեցաւ,
Պարսաւորներն էլ դարձան,
Քաջ նետաձիգ. շերտաւորներն
Սրով ու տէգով զինուեցան,
Իսկ մերկերը ծածկուեցան
Վահանով ու երկաթով.
Քաւական էր, որ այսքան ուժ
Ժողովէր մէկտեղ զէնքով,
Այդ հանդէսի անկ տեսքից,
Զէնքի փայլից, շաչիւնից
Թշնամիներն հալածուելով՝
Փախում էին սահմանից:
Խաղաղութիւն ու շինութիւն
Քերող էր նա ամեն տեղ,
Իւր ու մեղրով կերակրում էր
Քոլոր մարդիկ ամեն տեղ:
Եւ այսպիսի շատ գործերով
Ծաղկեցրեց Հայաստան:
Այս չէկ ու ծայրն գանգուր մագով

Փառապանծ տէրն ու արքան.
 Որի երեսն էր գունաւոր,
 Իսկ աչքերը անուշիկ.
 Թիկունքը հաստ, լիք ազլըով,
 Ոտքեր ունէր գեղեցիկ.
 Ինքն էլ արդէն երիտասարդ,
 Գեղեցիկ էր փառաւոր.
 Կեանք էր վարում առաքինի,
 Խնճոյքներում շափաւոր.
 Կերակրի ու խմիչքի
 Մէջ լինում էր միշտ պարկեշտ,
 Բնաւ նրան մատչելի չէր
 Ոչ մեղկութիւն, ոչ կեանք հեշտ:
 Մրա մասին մեր հները
 Բամբուի վրայ երկելիս,
 Ինչ գովք ու ինչ դրուատ, օրհներգ
 2ը լինէին ձօն տալիս. —
 Առում էին, որ մարմնական
 Ցանկութեան մէջ շափաւոր
 Ու ողջախոհ էր երևում,
 Թէև հզօր թաղաւոր:
 Մեծիմաստ էր, ճարտարախօս,
 Ամեն բանին պիտանի,
 Մարդկութիւնն նրա մէջն էր,

Կատարեալ ու կենդանի:
 Արդարութեան կօրովն է, որ
 Կեանքն անուժ է երջանիկ.
 Հայն խորհուրդն ու հզօր ձեռքն են,
 Որ տալիս են շատ բարիք:

* * *

Պարոյր Հայկազն գլխին գրեց
 Նահապետի խոյրի տեղ,
 Արքայական գեղեցիկ թագ,
 Ու հաստատեց ամեն տեղ
 Նոր նոր կարգեր շատ ճոխ ու պերճ
 Միապետին արժանի.
 Ու երկիրը բարգաւաճեց
 Նորեկներով պիտանի: ¹⁾
 Այս առաջին թաղաւորի
 Իննեղորդն էր Տիգրանը,
 Որի հայրն էր սակաւակեաց.
 Այն առաջին երուանդը,
 Որ իւր քայրը տուեց Վարդգէս

¹⁾ Պարոյրի օրով Հայաստան եկան ա-
 սորոց Սենեքերիմ թագաւորի որդիքը՝ Ադրա-
 մելիք ու Սանասար, որոնցից սերունեցան սա-
 սունցիք, Արծրունիք ու Դնունիք:

Գեղատեսիլ իշխանին,
 Քասաղի մօտ վայելչանիստ
 Վարդգէս աւան շինողին: ¹⁾
 Թագաւորները զարհուրած
 Ընծաներով են դիմում
 Ու իրենց հետ դաշնակցելու
 Նրանից պայման են խնդրում:
 Եւ դիւցազնին ահն ու սարսափն
 Ինչպէս մահուան արհաւիրք,
 Պատիլ էին մեծ պետերին,
 Որոնք դողալով գալիք
 Պատիժից ու պատուհասից,
 Կորցրել էին անուշ բուն
 Դրանցից մէկն էր Աժդահակը—
 Մարաց արքան քաջ արթուն:
 Սա տեսնելով, որ մեծ Կիւրոս
 Պարսից հօօր թագաւոր
 Մտերմական դաշն է կապել
 Տիգրանի հետ ահաւոր,
 Բնկաւ տանջող մտքերի մէջ,
 Փախաւ քունը աչքերից:

¹⁾ Վարդգէսի աւանը յետոյ կոչւեց քա-
 դաքաղաշտ, Նոր քաղաք, Վ. Կարլապատ:

Մտածում էր թէ ինչ կերպով
 Ազատուի նա վտանգից,
 Ինչ հնարքով կարողանայ
 Քանգել սիրոյ այն կապը
 Որ կապել էր պարսիկի հետ
 Բազմաբիւր Հայկազնը:
 Այդ մտքերով խիստ շփոթուած,
 Մարգարէական յայտնութեամբ,
 Նա տեսնում է գլխին զալիքն
 Երազական մեկնութեամբ—
 Տեսաւ երազ, ահեղ տեսիլ,
 Քնիցն խկոյն վեր թռաւ.
 Գեռ գիշեր էր. սովորական
 Կարգ խանգարիլ սկսաւ,
 Ու խորհրդի ժամից առաջ
 Խորհրդակիցներն հաւարեց
 Տխուր, տրտում գետնին նայած՝
 Մոնչելով ախ քաշեց.
 Ու իւր սրտի մէջ ծածկուած
 Գասկած, խորհուրդ պաղղ ասեց.
 Ամբողջ մարմնովն սարսուռ անցաւ
 Դէմքը իսպառ դունատուած
 Եւ ահիցն ու ամօթիցը
 Ոսկորներն էր րստմնած:

— Իմ սիրելի իշխաններս,
Նուազած էր նա խօսում.
Ես իբրև թէ էի օտար,
Մի անձանօթ երկրում.
Կանգնել էի մի սարի մօտ,
Որ շատ բարձր էր երկրից.
Ու գազաթը ծածկուած էր
Ձիւնի անկերջ սառուցից:
Կարծես թէ ինձ ասում էին,
Որ եմ Հայոց երկրում:
Նայում էի սարի վրայ.
Որի ծայրին երևում
Բարձրահասակ մի կին նստած՝
Գեղեցիկ աչք ու ունքով,
Կարմիր այտերն են ծածկուած
Երկնագոյն կապոյտ քողով.
Ցաւ էր քաշում տղաբերի,
Նայում էի հիացած.
Կինը ծնեց երեք դիւցազն,
Ամեն բանով զարգացած.
Առաջինը առիւծ հեծած
Դէպ արեմուտք մէկ թռաւ,
Երկրորդը ընձի վերայ
Դէպի հիտիս շիտկեցաւ.

Իսկ երրորդը մի ահազին
Չար վիշապի սանձելով,
Յարձակուեցաւ իմ տէրութեան
Վրայ ուժգին խրոխտալով:
Ինձ թոււմ էր թէ այդ ժամին
Կանգնած էի տանիքին,
Դիտու՛մ սիրուն շատրուաններ,
Վերին երես սենեակին,
Որտեղ էին մեր աստուածներ
Հրաշալի պատկերով.
Ես էլ ձեզ հետ ի միասին
Պատում զոհով, խնկերով:
Երբ ես յանկարծ յետ նայեցի,
Տեսայ վիշապին նստող
Դիւցազն եկաւ ինձ մօտեցաւ
Արծուի նման սուր թռչող.
Կամենում էր աստուածներիս
Ջարդել, վիշրել, կործանել,
Իսկ ես իսկոյն առաջ անցայ
Յարձակումը ընդունել:
Սքանչելի դիւցազնի հետ
Կռում էի կատսզի,
Նիզակներով ծակում էինք
Նախ մէկ-մէկու մարմինը,

Առուակների պէս վազում էր
Մեր վրայից արիւնը,
Իմ պալատի հրաշակերտ
Արեգնատես երեսը
Թափած արնով ծով դարձրինք:
Ես վայր ձղի նիզակը,
Ցետոյ առայ ուրիշ զէնքեր
Ու շատ երկար կռուեցայ:
Բայց ինչ օգուտ երկար կռուից,
Որ չարաչար յաղթուեցայ:
Մատիկ վախից ես քրտնեցի,
Քունս փախաւ աչքերից,
Սյնուհետև կարծում էի,
Թէ ես չեմ այս աշխարհից:
Արդ՝ այս տեսիլն ուրիշ բան չէ,
Եթէ ոչ՝ մի գուշակում,
Որ Հայկազեան Մեծն Տիգրան
Մեր վրան է յարձակում:
Բայց ձեզանից ո՞վ չի յուսալ
Աստուածների օգնութեամբ
Մեզ փառակից լինել խօսքով,
Օգուտ բերել քաջութեամբ:
Աժդահակը լսեց անչափ,
Օգտաւէտ, լաւ խորհուրդներ:

Խորհրդակից իշխաններից,
Գովեց նոցա կարծիքներ:
— Ըստ հանճարեղ ու իմաստուն
Խօսքեր ձեզնից լսեցի.
Դէ՛հ լսեցէր իմ կարծիքս էլ
Գուցէ օգտաւէտ լինի.
Թշնամու գէմ գօրեղ զէնքն է
Գաւաճանել կեղծ սիրով
Մեր այս գործը գլուխ չի գայ
Ոչ գանձով ու նենդութեամբ,
Թէ չը գործենք ինչպէս կամրն է
Աստուածների օգնութեամբ:
Իմ խորհուրդս կը կատարուի,
Թէ լաւ լարենք որոգայթ,
Որի նիւթը լինելու է
Նորա քոյրը անարատ,
Բոլոր կանանցից խոհեմը
Տիգրանունին զեղեցիկ.
Որովհետև մի այդպիսի
Ազգականը ազգեցիկ,
Կարող է միշտ դաւաճանել,
Մեր բաղձանքը կատարել.
Կամ կարող ենք խօստումներով
Նորա մարդկանց գրաւել,

Մահի գեղով և կամ սրով
 Ծածուկ կերպով սպանել:
 Այդ վճիռը ընդունուեցաւ
 Իշխանների խորհրդով,
 Ու Աժդահակն Տիգրանի մօտ
 Պատգամ զրկեց այս թղթով:
 Մարաց արքայ Աժդահակից
 Ողջոյն սիրոյ ցնծութեան
 Հօր արքայ վնճ զիւցազնին,
 Տիգրան Մեծին Հայկեան տան:
 Քո սիրելի եղբայրութիւնդ
 Գիտէ, որ այս աշխարհքում
 Աստուածներից ոչինչ այնքան
 Ընտիր բան չէ պարզում
 Քան սիրելի բարեկամաց
 Թիւր յաւէտ բազմացնել,
 Նա մանաւանդ թեզ պէս հօր
 Ու իմաստուն մարդ գտնել:
 Այնուհետև ոչ սր զբսից
 Համարձակուել չի կարող
 Խռովութիւն յարուցանել,
 Գիտնալով որ կայ պատժող:
 Իսկ ներսից էլ այդ շարութիւնն
 Չնդունելով ոչ սրից,

Չուտոյ ինքնին հալածում է
 Առանց ջանքի մեր կողմից:
 Արդ՝ տեսնելով օգտակար շահ
 Պիտի ծագի այդ բանից:
 Մտածեցի ջերմ, հաստատուն
 Միրով կապուել միմիանցից
 Որ երկուսս էլ ամրանալով
 Ամեն կողմից ապահով,
 Ողջ ու անշարժ պահենք ընդ միշտ
 Մեր տէրութիւնն անվրդով:
 Բայց այս բանը զլուս կլայ
 Երբ դու տաս ինձ կնութեան
 Հայաստանի օրիորդին,
 Տիգրանունին երուանդեան,
 Թէ որ կուգես քո թրոջը
 Բարիք անել գովելի,
 Որովհետև նա կլինի
 Իմ թագուհեաց թագունի:

* *

— Քոյը իմ, անուշ Տիգրանունի,
 Մարաց արքան Աժտահակ
 Մարդ է զրկիլ շատ գանձերով
 Չեռքդ է խնդրում: Համարձակ
 Ասա, տեսնեմ, կոնդես լինիլ:

Տիկնանց տիկին քերդերին:
— Միրով կապրեմ հայ հովուի հետ
Քան քերդերի արքային,
Քայց թէ պէտք է ազգիս փառքին
Կեանքս զոհել, պատրաստ եմ
Ոչ թէ մարին կին լինելու,
Գերի անգամ կլինեմ:
— Սյդ իմ խորին համոզումն էր,
Որ իմ գեղեցիկ բոյրիկ,
Միշտ անձնուէր ձգտում ունի
Գէպի իրեն հայրենիք:
Քեզ հետ օժիտ ես կուղարկեմ
Չատ աղախին ու գանձեր,
Ու շատ անգամ քնդ կայցելենք
Թէ ես և թէ մեր բաջեր:
«Ա՛խ, երանի հրամայէր
Իմ թագակիր տէր եղբայր,
Զինաւորուած յարձակէի
Սպանելու ես այն Մար...
Հայրենիքիս վեհ, սուրբ սիրով
Միրոս է համակ պարարւած.
Ինչպէս այժմ կարողանամ
Նուիրական ինձ դարձած
Քաղցր հայաստան թողնել Կնալ

Օտար աշխարհ կին դառնալ,
Ուր ատելի է ամեն բան.
Գժգոյն անհոտ է վարդն ալ.
Բոլոր կեանքս սխտի անցնի
Ինչպէս երազ տանջալից,
Կամ բռնուած միձաւանջով՝
Զուրկ պարզ, զուարթ օրերից,
Ու տոգորուած խիստ զգուանքից
Եւ նողկալի գարշուլթեամբ,
Որ սխտ տածեմ դէպ այն տխմարն
Հոգոյս բոլոր զօրութեամբ:
Անչափ ծանր է այդպէս ապրել.
Լաւ է մահ քան ողջ մնալ,
Գիշեր, ցերեկ անվերջ տանջուել
Փրկութեան յոյս չունենալ»:
Հայոց Մեծաց օրիորդը
Ընկղմեցաւ այս տանջող,
Տխուր ու դառն մտքերի մէջ,
Մակայն կամքով էր կարող:
— Ինչի՞ տրտմար, սիրուն քուրիկ,
Սրիացիր ու սիրտ առ,
Ես քեզ բնաւ չեմ մոռանում.
Իմ զօրքերըս զինավառ
Միշտ կըհասնեն քեզ օգնութեան

Եթէ մի քիչ նեղն ընկես.
Այլ Մարաստան կը կործանեմ,
Դու էլ փառով պիտ ապրես:
— Տխրութիւնս հետեանք է
Տածած սիրոյ զէպի քեզ
Ու իմ քաղցը հայրենիքիս.
Որից հեռու սիրակէզ՝
Պիտի ապրեմ օտար երկրում
Խորթ համարուած իմ հոգոյն.
Ուր չեմ կարող շնչել ազատ
Պսակ հիւսել վարդազոյն
Ու զարգարիլ հայ կտրիճի
Խոհուն զլխի զանգուրներ.
Եւ կամ որպէս գթութեան քոյր
Կապիլ նորա մեծ վէրքեր:
Էլ ես սրտեզ պիտի տեսնեմ
Օր ըստ օրէ զարգացող
Մեր շէն գիւղեր ու քաղաքներ,
Ծաղիկներով ծիծաղող
Դաշտ ու հովիտ և սար ու ձոր,
Ուր կուսութիւնս է անցել,
Չքնադաղեզ ընկերտանց հետ
Ազատ երգել ու պարել:
Սոխակների հետ գայլայլել

Ու գառների հետ կայտուել...
Որ մէկն յիշեմ ազատ կեանքիս
Բարիքներից սիրանուշ,
Որ վայելած ըուն եմ մտել,
Տեսել երազ քաղցր անուշ...
Գիտակցում եմ, որ մերժումով,
Առիթ կըտամ մեծ կուռի
Ուր խեղճ մայրը պիտի որբայ
Մահն իրեն զաւակի.
Ու այս դրախտ հայրենիքս
Պիտի զառնայ նողկալի
Դժոխային մի տեսարան,
Ոհ, այդ ցան է սոսկալի,
Որ միմիայն իմ պատճառով
Մարդիկ պիտի կոտորուին,
Ու բարելի զաւառները
Ունեցածից զրկուեն:
Ինձ ուրեմն վիճակված է
Հնազանդել իմ բաղդին,
Ու յաղթելով զզացմունքիս
Լինել տիկին մեծ ըլրդին:
— Քո խօսքերը բորբորում են
Պայծերն հանգած վրէժիս:
— Ոչ, ոչ, եղբայր, ազաչում եմ,

Թող որ զսնուեմ իմ ազգիս:
Հրաման տուր, թող պատրաստեն
Իմ հարսնութեան կարաւան:
Չուտով, շուտով, այսօր և եթ
Ես կըգնամ Մարաստան,
Բայց չըմուռնաս, իմ հարագատ,
Որ քեզ կըյլիշեմ յաւիտեան:
Հայաստանում բուսած, ծաղկած
Ծաղիկների թագուհին,
Խիստ գերազանց բարձր գիրքով
Բազմիկ Մարաց ճոխ գահին,
Ու բազմիմաստ հրամաններ
Արձակում էր վեհութեամբ:
Երբ իսկոյն կատարում էր
Աժդահակից կեղծութեամբ:
Խորախորհուրդ տիկնանց տիկին—
Միահեծան տիրուհին
Ինչէր ասես որ չէր գործում
Յօգուտ թշուառ երկրին:
Անձնատուր էր ժողովրդի
Բարօրութեան, զարգացման:
Ֆանկանում էր նոր հայրենեաց
Զուարթ օրեր ցնծութեան:
Ստեղծ սիրտը սեղմում էր

Նախազեկոյց րնազդով:
Նա կարծում էր որ զրաւեց
Տիգրանուհու սիրան անբիծ,
Որ էլ պիտի չը բաբախէ
Եղբօր սիրովն անտղեղծ:
— Իմ նազելի, քաղցրիկ հոգեակ,
Հաստատ գիտեմ, դու գոհ ես
Մեր երկրի մեծ ու փոքրից,
Ինձ էլ սրտով սիրում ես,
Բայց կայ լաւ բան այս աշխարհում
Որ չար նախանձ չը շարժէ:
Գիտես քո հարս սև Զարուհին
Նախանձելով ատում է
Քեզ, որ եղար Արիներին
Ծիրանածին մեծ տիկին:
Գրգռում է և ամուսնուն,
Քո եղբօրդ Տիգրանին,
Որ գայ տիրէ մեր երկրին,
Ու Զարուհին էլ դառնայ
Արիներին վեհ թագուհի,
Քո այս գահին տիրանայ:
Ու այդ բանը չի կատարուի
Քանի, որ ես շնչում եմ:
Ախ, իմ հրեշտակ, դու ինձ լսի՛ր,

Ահա թէ ես ինչ կասեմ:
Արի, կանչենք քո եղբօրդ,
Գիտեմ, կըգայ աներկմիտ,
Նրան մի կերպ վերջացնենք,
Որ մենք ապրենք հնշտ, հանգիստ.
Իսկ թէ որ չէ, քո բաժինն է
Խայտառակ կեանքն և կամ մահ»:
Իսկ խորագէտ գեղեցկուհին
Երբ իմացաւ իր մարդի
Անարգ խորհուրդն, որ յատուկ է
Գաւաճանին տմարդի,
Պատասխան էր տալիս նրան
Չատ սիրալիբ խօսքերով.
— «Ես քեզ համար աշխարհիս մէջ
Պարտական եմ իմ կեանքով,
Քանի որ դու ինձ լսում ես,
Սիրում աչքիդ լսին պէս,
Ինչո՞ւ համար ես չը պիտի
Անեմ եղբօրս ողջակէզ,
Որ միմիայն անուշ սէրդ
Կուշտ վայելեմ ցնծութեամբ,
Ու հրամայեմ Արիներին
Ապրիլ միշտ իմ հաճութեամբ»:
Մինչ երեսանց կեղծ ու պատիւր

Յէր ցոյց կըտար խաբելով,
Սակայն սիրտը բորբորում էր
Ատելութեան կրակով.
Իր մտերիմ մարդկանց ձեռքով
Այս գարշելի նենգութիւն
Ծածուկ յայտնեց իր եղբօրը:
Արդ՝ տարած էր յաղթութիւն:

* * *

— «Անգուգական իմ բարեկամ,
Խնդրում եմ, որ շուտով գաս
Մեր տէրութեան սահմանազուլս,
Ուր պէտք է, որ կարծիք տաս
Չատ կարևոր գործի համար,
Որ ոչ գրչով, ոչ մարդով,
Քեզ յայտնելու չըկայ մի ճար,
Միայն պէտք է մենք խօսքով
Իրարու հետ տանք դւ առնենք,
Ու մեր սրտի գաղտնի գործ
Քննենք ու կարգադրենք,
Որ մենք մնանք միշտ անփորձ»:
Այսպէս գրեց Ամզահակը
Դիւցազն հայ արքային:
Այլ պատասխան խիստ կտրուկ էր,

— «Կռիւ կըզամ քո գլխին»:

Հայաստանի գօրք ու գինւոր
Քոյրը ոտքի կանգնեցան,
Կապատովկոյ դրսուժիւնից
Հուժկու գնդեր գուրս եկան,
Քնտիր, ընտիր շատ մարտիկներ
Վիր ու Աղուան աշխարհից
Եկան, ժողովան մեծ Հայաստան:
Ներկուս բանակ կազմուեց,
Հորդան տուեց դէպ Մարաստան,
Որ ազատեն հայ գերուն
Հանձարի տէր ու աննման
Տիգրանուհի թագուհուն:
Աժդահակը վտանգուած էր
Քանի որ պէտք է կուէր
Ահեղասաստ Հայկազնի հետ
Որ անչափ շատ գօրք ունէր:
Ու կռիւը երկարում էր,
Տևեց մինչև հինգ ամիս,
Որովհետև արագ, առողջ
Գործն էր հիւանդ մարդու պէս,
Երբ Տիգրանը միան էր բերում
Եւ սիրելի մեծ բրտջ:

Աշխատում էր մի ելք գտնել,
Որ այն տեղից նա գար ողջ:

Քերթսոյահայր Խորենացին
Սրտի ազնիւ թըթիւով
Փառաբանում է խնդազին՝
Հակիրճ բայց պերճ խօսքերով.
«Ո, գովում եմ քաջ նահատակ»
Նիզակաւոր գեղեցկին,
Մարմնի բոլոր անդամներով
Պատշաճաւոր զիւցազնին,
Որ առոյգ էր ամեն բանում,
Ուժով շունէր իր նմանն...
Ու սիրում եմ պատմել, գովել
Հայ արրայիս սրատուական»:
Երբ պատերազմ սկսուեցաւ
Հեծաւ իւր ձին գեղեցիկ
Ու սլացաւ դէպ ախոյեան
Ինչպէս սաստիկ մորիկ,
ձոճեց նիզակ աջու ձեռքով,
Ջարկեց, ճեղքեց ջրի պէս
Երկաթեայ պինդ զգեստները,
Չամփրեց նրան հաւի պէս
Իւր նիզակի լայն, սուր ծայրն,

Ու ձեռքը յետ քաշելով
Սժգահակի թորի կէսը
Գուրս բերեց նա նիզակով:
Սակայն մարտն էր սքանչելի,
Որովհետև քաջ մարդիկ
Հանդիպելով լաւ քաջերի,
Չէին ուզում, որ ուզմիկ
Ջորբը թիկունք շուտ գարձնէ,
Ու կռիւն էր երկարում:
Բայց փառաւոր յաղթութիւնը
Հայոց քաջերն են տանում:
Նա, որ եղբօրը մահ էր նիւթում,
Գորովագութ բրոջ ձեռքով,
Արժանի իսկ պատիժ առաւ
Կործանուեցաւ իւր գահով:
Ու Տիգրանը դերի բերեց
Նորա Անուշ թագուհին,
Տասն հազար էլ, տղայ, աղջիկ,
Արաւ ծառայ, աղախին:
Հայ գուսանի բամբուի ձայնը
Խրոխտագին տարածեց
Ու հայ կուսի անուշ խաղին —
«Լէ լէ»-ներին խառնուեց:
Ողջ Այրարատ ոտքի ելած՝

Տօնում էր նոր յաղթութիւնն,
Որ տարել էր Մեծն Տիգրան՝
Գիւցազն անմահ քաջագուն,
Կործանելով Աժգահակին,
Աւերել էր Մարաստանը,
Ու իւր քրոջ Տիգրանուհուն
Աւել բերել Հայաստան:
Ի՞նչ նոր երգեր—տալ ու խաղեր
Չէին լսում սար, ձորից
Ի՞նչ եզանակ նոր ու ուրախ
Չէր հնչում հանդերից,
Ուր հայ գեղջուկն հարսն ու աղջիկ
Պար խաղալով են գովում
Ու Տիգրանին աստուածներից
Բարձր համարած են պատում,
Իսկ քրոջը Տիգրանուհուն
Լուսնի նման թագուհուն
Ընդունում են ոչ հողեղէն,
Այլ երկնային գօրութիւն,
Որ յաւէրժ է, անյաղթելի,
Գիտէ փրկել հայրենիք,
Ոչ ինչ բանի տեղ դնելով
Դաժան մահւան արհաւիրք:
Նազանքի ու զմայլանքի

Քիւթիչ ճեմով դուրս հկաւ
Պարի միջից մի աննման
Լուսաթաթախ սիրագրաւ.
Սա մի կոյս էր չնաշխարհիկ,
Բարձրահասակ գեղեցիկ,
Կասեւ իշխող լինէր երկրին
Ու երկնքին կապուտիկ,
Ու հրամայող արեգակին.
Թէ, «մի ծագիր, զու պահուիր,
Քո փոխարէն ես լոյս կտամ
Հայ աշխարհին անձանձիր.
Իմ կուսական ջերմութիւնով —
Ո՛հ, իմ սիրոյ արևով
Ելի ծաղիկ թող մեր երկիր
Ինչպէս վարդն ալ թերթերով»:
Դա բամբիշն էր՝ Վարդգէսի դուստր,
Որին Վահագն աչք ունէր,
Գոյն գոյն ծաղկից հիւսած պսակ
Բերում էր որ պսակէր
Գիւցազնուհի Տիգրանուհու
Խելոք գլուխն անվահեր,
Որ կենդանի նահատակ էր

Ազգի համար անձնուէր:
Սա առնելով փառքի պսակն
Սոսց քաղցրիկ խօսքերով.
— Բամբիչ անուշ, իմ նազելի,
Պսակ դրիր իմ գլխին,
Որ հիւսել թարմ ծաղիկներից
Բուսած հայոց սարերին,
Բիւր անգամ հաճելի է
Այս քո մի ծիղ, սիրական,
Քան այն թագը ականակուռ
Անգին քարով պատուական,
Որով զլուսս զարգարում էր
Մարաց արքան անպիտան,
Ու ճոխութեան մէջ պահում էր,
Որ մոռնայի Հայաստան,
Սակայն ահա, չընաղ հրեշտակ,
Ես զրկեցի ինձ կամքով
Տիկնաց տիկին մեծ տիտղոսից,
Որ գլուխդ իմ ձեռքով.
Պիտ զարդարեմ Հայոց տիկնոջ
Արժանի վեհ ծածկութով:
Ինձ ձօն բերիր փառքի պսակ

Ահա կտամ մի մանեակ,
 Որ միշտ կախես պարանոցէդ
 Իբրև սիրոյ նշանակ,
 Որ տաժում է քեզ, աննման
 Քո քեռու տուն, Երևանդեան:

ԵՐԳ ԶՈՐՐՈՐԳ

Ո՛վ է արդեօք այդ սէզ դիւցազն,
 Որքի ոտքի դռփինից
 Մեր վիթխարի Կովկաս սարը
 Դղրվում է իւր հիմքից.
 Տեսէք ահա մեծ աչքերը
 Ինչպէս երկու արեգակ
 Արձակում են ջերմ ճառագայթ—
 Պայծառ լոյսի նշանակ:
 Ո՛հ, մագերը կրակի պէս
 Հուրհրում են գեփիւռից,
 Իսկ մօրուրը բոցավառուած
 Թափում շանթեր իւր ծայրից:
 Է հէ, այդ ինչ ունի բռնած
 Իւր ահագին աջ ձեռքով.
 Ձէնք է արդեօք, թէ մի գերան
 Պակած իրեն արմատով:

Չէ, սա մարդ չէ մեզի նման,
 Այլ գերագոյն մի էակ:
 Զարհուրելի պէտք է լինի,
 Երբ որ շտաք պատիւ յարգ:
 Այսպէս շժամ՝ հարցեր տալով,
 Ովջ Վրաստան դիտում էր
 Հրաբորբոք նորա երես
 Ու գաբտուրած կսպասէր:
 — Վահագն էր դա՛ Մեծ Տիգրանի
 Վիշապարազ վէ՛հ որդէն
 Երկինք, երկիր, ծիրանի ծով
 Ցաւ քաշեցին Վրասին,
 Որ ծնեցին արքայորդին,
 Այդ աննման հսկային.
 Ծովի մէջ, որ ցաւ էր քաշում
 Կար մի կարմիր եղէզնիկ.
 Այդ եղէզնի ծակի միջից
 Դուրս ելնում էր ծուխ մուխիկ.
 Ու բոց սաստիկ էր դուրս գալիս,
 Որ բռնել էր ծովն համակ
 Բոցի միջից գէպ դուրս վազեց,
 Ծնաւ արքան՝ պատանեակ:
 Ձեռքինն է վիրգ (լախտ), որով ջնջեց
 Վիշապներին թունաւոր,

Ու մեր երկիրն ազատելով,
Պարգևեց մեզ կեանք անդորր:
Մի ձմեռ օր արին Վահագն
Ասորեստան արշաւեց
Ու հարշամի ամբողջ յարդը
Գողացաւ ու թագ կացաւ
Պարզ երբքնքում. յարդգողի հետք
Գեռ մնում է մինչ օրըս.
Որովհետեւ մանր յարդեր
Թափթփեցան փախչելիս:
Երբ իմացաւ այս բոլորը
Վրաց ազգը միարան
Նրա արձանն կանգնեցրեց
Իրենց երկրում անխափան,
Ու պաշտում էր երկար տարի
Խունկ ու զոհով օրհնարան:
Աստուածացած այս դիւցազնիս
Ոսկի արձան փառաւոր
Պաշտում էին Աշտիշատում
Որպէս արբայ երկնաւոր:
Երկրի վրայ դշխոյ ունէր
Հրաշագեղ բարբիշին
Իսկ երկնքում ոսկիամայր
Խնամատար Աստղիկին:

Հայկեանց ցեղի վեհ դիւցազններն
Այնքան առաջ են զնում
Որ ոչ միայն աստծու ազգ
Կամ կէօ աստուած են կոչում.
Այլ ժաղովուրդ ուղիղ աստուած
Ընդունելով էր պաշտում.
Տաճար կանգնում. երկրի վրայ
Ոսկի, մատաղ նւիրում,
Երկնքումն էլ աստղերից վեր
Նրան ստեղծող ճանաչում:
Ողջ Հայաստան Մեծ Տիրարանին
Կունդ Արամազդ անունով
Պաշտում էր ու տաճար շինում,
Անչափ զոհով պատուելով:
Դա վեհադայն արարիչն էր
Հայոց ազգի պաշտպանը
Աստուածների հայրն ու տէրն էր
Անւայ մէջն էր արձանը.
Որդիքն էին արի ու մեծ
Հային կեանք, բազդ պարզուով.
Իսկ Վահագնի՝ այս հայկական
Հերակլէսի դստերքն են
Ոսկիամայր ու Ոսկիահատ
Եւ Ոսկիածին, կուսերն են

Ոսկուց ձուլած մեծ արձաններ
Դրած են «Սենեակն Վահագնի»
Վահեկանեան մեծ մեհենում
Դրախտահոս եփրատի:
Կանր արդեօք մի ծաղկաւէտ սար:
Կամ մի անտառ հովասուն
Եւ կամ մի գետ կարկաչասահ,
Ուր չբռնէր մեհեան, տուն:
Նրա մէջը չըպաշտէր
Փողփրփի սիրելին
Ծաղիկ, պտուղ ձօն չըբերէր
Ասուածացեալ գիւցազնին:

Վերջ ա. մասի.

ԻՄ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Չափածու գրւածներ

- 1) Հայոց Քաջեր ա. մ., որում երգուում են չափանց հարստութեան ժամանակւայ դիւցազները
- 2) » » բ մ — Արչակունեաց
- 3) » » գ. մ. — Մարդպանների և Ոստիկանների
- 4) » » դ. մ. — Բագրատունեաց
- 5) » » ե. մ. — Ռուբինեաց
- 6) » » զ. մ. — Անիշխանութեան՝ մինչև Դաւիթ բէգը.
- 7) » » է. մ. — Մեր ժամանակւայ հերոսները.
(այս մասը բոլորից ճոխն է իւր նիւթովն ու տեսակովը):
- 8) Աշոտ Ողորմած, սոցիալական պօէմա, 200 հրեսից.
- 9) Իմ կուռքս. դիւցազներգութիւն:
- 10) Բանաստեղծութիւններ, հարիւրից աւելի:

Ա Ր Ճ Ա Կ Ղ Ր Լ Ա Տ Ն Ե Ր

- 11) Նախօ, տաճկահայ գաղթականների կեանքից, վէպ:
- 12) Հին գայլեր, նոր աղուէսներ, գիւղական կեանքից վէպ.
- 13) Աողբեցի Մարտիրոսը, պատմական վէպ.
- 14) Նոր վէպ. էջմիածնի վանականների կեանքից.
և ուրիշ զանազան ճանապարհորդական, հնագիտական և թարգմանական գրւածներ, բոլորն էլ պատրաստ են տպագրութեան համար:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0363669

58218

